

SEBESTYÉN JÓZSEF

RENDEZETLEN GONDOLATOK
„AZ ELTŰNT (ELTŰNEDEZŐ) IDŐ NYOMÁBAN”**Fekete Zsolt: *Az idő fényképe / The Photograph of Time*, Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2010, 240 oldal**

Még tavaly nyáron kaptam ajándékba Fekete Zsolt fotóalbumát. Az idő tájt magam is egy korábbi kiállításom fotóanyagából eltervezett könyvön, s nem mellékesen egy kiállítás összeállításán dolgoztam. A könyvszerkesztés, majd a nyomtatás körüli izgalmak alig lecsengvén, a kiállítási előkészületek közepette csak átlapoztam a gyönyörű kiállítású, kiváló minőségben nyomtatott könyvet, ami akkor, kis idő múltán felkerült a könyvespolcra, hogy azután el is feledkezzek róla. Mígnem a most nemrég utolért, váratlan kérdés, kérdés – írni-e a könyvről? – végre ismét elővételte velem.

Nyitogatom újra és újra a könyvet, nézem a régi s az újabb fotókat. Olvasom a kísérő szövegeket, s próbálom megsejteni, megfogalmazni, miről, ki(k)ről, kikhez, kiknek szól, s milyen szándékból született meg ez a könyv. Mi minden rejtőzik mögötte, mi mindent sejtetnek a képek, a régiek s az újak? Mennyi emléket idéznek fel a rég- s a közelmúltból, akár a saját, személyes múltunkból?

Most, „az alápergő levelek havában”, november első napjaiban is időszerűek Kierkegaard-nak – a könyv lapjain is megidézett – az ismétlésről szóló gondolatain túl az emlékezésre utalóak is. „Ez az én balsorsom; állandóan a halál angyala kísér, és nem jelölöm meg vérrel a kiválasztottak ajtaját, hogy elmenjen előtte, nem, éppen hozzájuk fog betérni – mert csak az emlékezés szeretete boldog.” Az emlékezés, emlékeztetés, amelyről oly érzékletesen írt John Ruskin is *Az építészeti hét lámpása* című könyvének *Az emlékezet lámpása* fejezetében.

Emlékeket hoz elő Fekete Zsolt fotóalbuma azokban az „olvasókban”, akik jártak-keltek már a Székelyföldön, emlékeztet az átélt és sarkall a jövőbeni újabb személyes találkozásokra a tájjal, emberekkel, a tárgyakkal, történetekkel, eseményekkel, az elmúlás s a megújulás nyomaival, s nem utolsósorban a könyvekkel. Olyanokkal, mint Orbán Balázs, s az ő Székelyföld leírása, melyet Vida Gábor az erdélyi – s tegyem hozzá, hogy a székely – magyar öntudat alapkönyvének nevez. „Valamikor nagyon régen azt gondoltam, hogy a Székelyföld egy sajátos vagy inkább egy kivételes lelkiállapot, amelyhez Orbán Balázs talált ki tájat, hegyeket, népet, kultúrával és történelemmel, megírta mindezt több kötetben, igazi könyvsiker volt akkoriban és azóta is jó könyv, de ha nem pontosan úgy írta volna meg, a Székelyföld is egészen más

lenne, csak ma már nem tudjuk elképzelni, hogy milyen” – írta a fotóalbum kísérőszövegében.

Sikerkönyv volt a *Leírás*, s hiánypótló a reprint kiadás is, amely hosszú idő után a Helikon Kiadó és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete kiadásában jelent meg 1982-ben Magyarországon. Hogy mennyire az volt, mutatja az a korábbi, még a nyolcvanas évek legeleji civil kezdeményezés, amikor „házi sokszorosítással” tette Erdélyt járó fiatal mérnökök, építésszek egy kis csoportja többek számára elérhetővé az addig köz- és házi könyvtárakban, könyvgyűjteményekben rejtőzködő, nem nagy számban létező, túrt, „tiltott” (?) könyvet, Orbán Balázs leírásának mind a 6+1 kötetét. Az újra kiadott kötetet kerekasztal-beszélgetés keretében méltatta az irodalmár, a néprajzos művelődéstörténész s a geográfus, rámutatva a kötetek értékeire, a Székelyföld gazdag kulturális örökségéről szóló sokszínű híradás jelentőségére, a vállalkozás nagyságára, „korszerűségére”, arra, hogy „szemtől szembe való találkozás” révén szinte riporter módjára – az új eszközt, a fényképezést is felhasználva – tájékoztat. Persze bírálatok is érték a kiadványt, történészek már a megjelenést követően hangoztatták kritikáikat, s művészettörténészek is fenntartásaikat emlegetik mind a mai napig. Orbán Balázs megmaradt fotóit eredetiben csak nagyon kevesen láthatták, láthatják. Könyveiben sem a fotók jelentek meg, hanem azok átrajzolt ábrázolásai. Fényképész mivoltát csak újabban emlegetik, amióta nagyobb figyelem irányult a fotóra, a fotóművészetre. Ennek köszönhetően ismerhettük meg a kor elismert műtermes fényképészeként Veress Ferencet, akivel egy időben kezdett fényképezni Orbán Balázs. Veress Ferenc így hirdette meg programját az 1860-as évek elején: „Nagy szolgálatot tehetné a hazai fényképészet a hazai történelemnek, úgy, ha minden olyan régiségeket, várakat, ó-kastélyokat, templom-romokat, barlangokat stb. amik még fenn vannak, de csak egy évtized múlva is eltűnhetnek, fényképészetileg levenné és a jövő kornak hátrahagyná” (*Az Ország Tükre*, 1862). Az ő fotóit, az általa kiadott fotóalbumok révén, már kortársai is megismerhették.

Az Erdély kulturális, művészeti, történeti, néprajzi, táji értékeit megismerni vágyók, az Erdélyt járók egyre növekvő száma óhatatlanul eredményezte a felismerést, hogy nagy elődök nyomában járnak, akiknek tevékenységéről számos 19. század végi, 20. század eleji leíró könyv, kiadvány tanúskodik. Kézről kézre jártak a kimásolt írások, teljes könyvek másolatai. Egyre többen jártak az 1970-es évektől fényképezőgéppel Erdélybe, hogy kalandos, esetenként nem veszélytelen körülmények, s a hatóságok egyre erősödő figyelme közepette megörökítsék az akkor és ott látottakat. Előbb azért, hogy megismerjék mindazt, amit már az elődök megláttak, „felfedeztek”, majd később azért, hogy – ahogy hitték – maguk legyenek addig még nem ismert emlékek, értékek felfedezői, megtalálói. S készültek a fotók, amiket azután házi vagy éppenséggel munkahelyi, szakmai s egyetemi vagy ismeretterjesz-

tő vetítéseken láthatott ismerős és ismeretlen érdeklődő egyaránt. Járták ugyanakkor az egyes szakterületek kutató művelői is a terepet, hogy folytassák az elődök munkáját. Gondoljunk többek között csak a *Nomád nemzedék* néprajzi, népművészeti, népzenei, néptánc hagyományok gyűjtőire, de ugyanúgy az építészeti emlékek felmérőire, dokumentálóira. S jártak a fotósok régi fényképészek nyomában, tevékenységük s megmaradt fényképeik után kutatva.

Fekete Zsolt a szó szoros értelmében elindult Orbán Balázs és Veress Ferenc nyomában, hogy megtalálja a pontokat, ahonnan az ismert képek készültek, s hogy megmutassa, mi látható mindabból ma, amit az egykori fényképész láthatott, s az általa megörökített képeken látható ma is. Feltehetjük persze a kérdést, hogy miért, mi okból fontos mindez az ismétlés. Kétségtelenül érezhető a dialógus, de a feszültség is a technikailag jól kivitelezett régi, esetleg sérült, megbarnult monokróm fényképek, s az újabb fekete-fehér, illetve színes, igényesen megkomponált, magas színvonalú fotók láttán. Tetten érhető az idő, az eltűnt, a múltó. Csakhogy a mai fotós és a mai szemlélő számára ugyanaz látható, ugyanaz tűnik fel a régi fotókon, mint ami a képet készítő számára fogható volt? Ugyanaz az idő, ugyanaz a hely?! Vagy csak a visszatérés lehet ugyanaz, ahogy Kierkegaard írta? S itt nem az olyan, nyilvánvaló módon megváltozott helyszínre gondolok, mint a címlapra tett aranyosgerendi fotóé. A Hamvas Bélára hivatkozó Meggyesi Tamástól tudjuk, hogy a térnek kiterjedése, adott pontjainak koordinátái, tehát fizikai paraméterei vannak, míg a helynek szelleme. Azt hiszem, ha sikerül is megtalálni azt a pontot, ahonnan feltűnni látszik az a látvány, amit a régi képen megörökített a fényképész előd, a hely már biztosan nem ugyanaz most, mint volt régen, más a régi és a mai fotós érzékelésében. Hiába tűnik időtlennek a Torockó s a Torockószentgyörgy fölé magasodó „óriás”, a Székelykő a képeken, s hiába kel fel ma is kétszer a nap mögüle időtlen idő óta. Megnyugtató és varázslatos érzés a torockószentgyörgyi várnak és környezetének szinte alig változott sziluettjét látni a régi s a mai fotókon még akkor is, ha az eltűnt s a múltó idő nem ezeken a különböző korban készült fotókon érzékelhető, hanem inkább az akkor és ott levés, s talán az odáig megtett út által.

Megmaradtak Orbán Balázs feljegyzései fényképezésének körülményeiről, az átélt kalandos helyzetekről, veszélyekről, amik miatt esetenként nem készülhettek el az oly hön áhított felvételek. „Örömet mellékeltem volna néhány leírásom hiányait pótló képet e megragadóan szép havas tájról; ebben azonban a hatalom durva szava meggátolt; mert igen nagy volt kellemtlen meglepődöttségem és bámulatom, midőn a (felső-tömösi) vám irodájában útlevelem bemutatása alkalmával azon figyelmeztetést kaptam, hogy nehogy megkísértem a Tömös környékén valahol fényképezési fölvételeket tenni, mivel eziránt felső helyről szigorú tilalom érkezett. [...] okoskodásom

ellen a harmincados úr mit sem tudott mást felhozni, [...] hogy a fő-finánc-directio arról értesült, hogy a határszéleken fényképeszek járnak s ott fölvételeket tesznek, mivel pedig az ilyenek rosszra felhasználhatók, ezennel komolyan rendeltetik, hogy ha ilyen megjelenék, azonnal a csendőrségnek adják át. Ez az oka, hogy a tömösi szoros egy egész album megtöltésére elég-séges szép tájaiból csak kettőt mellékelhetek, a fennebb már bemutatott Magyarvárt, melyet csak úgy lopva fényképeztem le mindkét oldalról...” – írta az igazi riporteralkat a *Székelyföld leírása* 3. kötetének lapjain, s ugyanott a következőt is: „de gondolják meg jó uraim, hogy az állítólagos hős római ivadékok és a szász civilizátorok közt még furcsább esetek történtek velünk, s ott minket ártatlan fényképészeti eszközök miatt ördögösöknek, pokollal szövetkezetteknek, léleklopóknak néztek, s ha tehették volna, mint valami istenteleneket meg is égetnek vala.”

Nincs új a nap alatt. A Securitate is felfigyelt Orbán Balázs fényképeire, mikor a '60-as, '70-es évek fordulójának néhány reményteli évében, évszázados csönd után megjelent Romániában, no nem a *Leírás* maga, hanem egy kis *Székelyföld képekben* című kiadvány. S nekünk, anyaországiaknak is vannak emlékeink a '70-es évek végétől kezdve a '80-as évekbeli Románia diktatúrájának legkeményebb időszakáról, amikor a milicistákat elkertülve voltunk kénytelenek fotózni, s a határon is veszélyben forogtak filmjeink, ha nem elég szemfülesen, úgyesen csomagoltunk.

Az idő, a múltó, a változó, elsuhanva, az album fényképeinek tárgyán is nyomot hagy, valahogy olyképpen, ahogy Paul Valery írta az *Eupalinosz, vagy az építész* című írásában, 1923-ban: „Egy templom azonban, a maga környezetében [...] egyfajta teljes nagyságot kínál nekünk, amely magába fogad [...] Benne vagyunk, benne mozgunk, benne élünk tehát az ember alkotásában! E hármás kiterjedésnek nincs egyetlen olyan pontja, amelyet előbb ki ne tanulmányoztak, át ne gondoltak volna. Azt lehet mondani, hogy itt benne lélegzünk valakinek az akaratában és választásában. [...] Nem úgy érezted-e, hogy az eredeti tér egy másik, egy érthető és folyton változó térnek ad helyet? Vagy még inkább, hogy maga az idő vesz körül minden oldalról? Nem valamiféle mozgó épületben éltél-e, amely folytonosan megújult és újjáépítette önmagát; mintha egy lélek változásainak lenne szentelve, amely lélek maga a kiterjedés?” Akár a Székelyudvarhely főterén álló templomot látjuk a képeken régen és a mostani átalakult környezetében, akár a sepsiszentgyörgyi vártemplomot távolabbról, régen és ma, melynek Orbán Balázs egy korábbi állapotáról is közölt egy építéstörténeti szempontból igen fontos képet.

Fekete Zsolt szerint azonban nemcsak a dokumentálás céljából készítette fényképeit Orbán Balázs és Veress Ferenc. Az ő szándéka viszont – kimondva-kimondatlanul – már egyáltalán nem a dokumentálás volt, az általa követett két előd nézőpontjaiból éveken át ismételt fotóival. Ahogy írja: „próbál-

tam olyan fényképeket készíteni, amelyek önmagukban is hordozzák azt a különleges képi nyelvet, amely a vizuális művészetekben csak a fényképre jellemző”. S ha nem lennének képpárokba szorítva, fotóalbumba zárva, egyenként is önálló életre kelnének. Elképzelem ezeket a képeket az elkövetkező időknek szóló emlékeztető poszterekként egy valaha elkészülő erdélyi autópálya mentén elhelyezett állványokon, vagy egy hatalmas kiállítótér falain, egy véget nem érő, folyamatos képsorként. Vajon készítené-e bárkit évtizedek múltán az újabb ismétlésre, az immár legújabb képrögzítő digitális technikával? Vagy hogy felkerekedjen, s bejárja az utakat azért a látványért, s azokért „a szemtől szemben való” találkozásokért, amelyeket a fotókon megörökítettek, s azért, hogy az úton addig nem tapasztalt élményekkel gazdagodjon, hogy ne „zsugorodjon” tovább Székelyföld?!